

Микола МЕРГЕЛЬ

*здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня,
Прикарпатський національний університет імені Василя
Стефаніка*

ORCID: 0000-0002-0457-8622

ОПТИМІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ

Існуючі проблеми реалізації покарань, низький рівень ефективності окремих з них дозволяє констатувати факт необхідності удосконалення інституту покарання в Україні, який продовжує залишатися основним засобом у процесі боротьби зі злочинністю.

Як доречно відзначала Т. А. Денисова: «Сьогодні, незважаючи на загальне позитивне ставлення суспільства до покарання, коли ключовим напрямом вважають посилення репресій, існують серйозні протиріччя між статистикою вчинених злочинів і кількістю покараних, а також між інформованістю населення про види та форми вчинення злочинів, ступінь їх суспільної небезпеки та реальним станом злочинності. Це підштовхує до пошуків шляху неупередженого інформування суспільства, аргументів на користь зменшення застосування суворих видів покарань, що зумовить скорочення кількості засуджених, особливо тих, хто відбуває покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк і довічного позбавлення волі» [1, с. 85], що у черговий раз підтверджує необхідність реформування досліджуваного інституту покарання, у тому числі шляхом оптимізації його системи.

Термін «оптимізація» у словниках пропонується тлумачити як: «процес вибору найкращого варіанту з можливих; процес приведення системи до найкращого (оптимального) стану» [2, с. 606], «процес надання будь-чому найвигідніших характеристик, співвідношень» [3, с. 483]. Як бачимо, категорія «оптимізація» має міжгалузевий та міждисциплінарний характер.

Справедливим є міркування І. С. Яковець, що «оптимізаційний підхід у різних галузях науки не лише пройшов випробування часом, а й виявив свою життєздатність та доцільність використання при розв'язанні проблем, пов'язаних із забезпеченням якнайкращого функціонування певних систем і процесів» [4, с. 151]. З огляду на вищезазначені тлумачення оптимізацію інституту покарання доречно розглядати як процес приведення його до найкращого (оптимального) стану.

Досягти якісних результатів оптимізації інституту покарання можливо лише шляхом комплексного втілення у життя цього процесу. Відтак оптимізація інституту покарання повинна здійснюватися на рівні його законодавчого закріплення; на рівні призначення; на рівні його виконання-відбування.

Якщо вести мову про оптимізацію інституту покарання у національному законодавстві, то слід відзначити, що її слід здійснювати з урахуванням позитивного досвіду правового регулювання інституту покарання у зарубіжних країнах. Відверто кажучи, така оптимізація, передусім повинна торкнутися системи покарань, та повинна реалізовуватися шляхом скорочення її елементів.

До прикладу, за твердженням І. І. Митрофанова: «Європейський досвід дозволяє стверджувати, що система покарань, встановлена КК України, має бути суттєво реформована для наближення законодавства України до законодавства країн Європейського Союзу» [5, с. 133].

Як відзначає М. В. В'юник: «На сьогоднішній день українська система покарань є однією із найбільших за обсягом та найбільш диференційованих порівняно з системами покарань інших європейських держав... Така кількість видів покарань у цілому є характерною для пострадянських і постсоціалістичних країн Східної Європи. У той же час, у багатьох західноєвропейських країнах кількість видів покарань є значно меншою: часто законодавець «обходить» 4–5 видами покарань» [6, с. 149].

«Однак, в багатьох випадках така кількість покарань у кодексах європейських країн зумовлена об'єднанням схожих за змістом та об'ємом правообмежень покарань» [6, с. 149]. Це «по суті, три групи основних видів покарання, що можуть бути застосовані до осіб, які вчинили злочини: громадські роботи, штраф і позбавлення волі» [7, с. 614-615].

Про відповідний факт також заявляє Т. О. Михайліченко, стверджуючи, що: «якщо брати за приклад кримінальне законодавство деяких країн Європейського Союзу, то передбачена там кількість основних видів покарань у рази менша. Зазвичай, це лише штраф та позбавлення волі (у тому числі й довічне позбавлення волі як його різновид), як, наприклад, у Німеччині, Франції, Швеції. В Італії передбачено також арешт як різновид короткострокового позбавлення волі. У Нідерландах та Польщі основним видом покарання є також і громадські роботи, тоді як в інших державах законодавець частіше визнає їх додатковим видом покарання/стягнення» [8, с. 304-305].

І. В. Красницький, здійснюючи на рівні дисертації порівняльно-правовий кримінальної відповідальності як інституту кримінального права

Франції та України, проводить класифікацію покарань за французьким кримінальним правом за їх характером і виділяє: «а) покарання, що полягають в позбавленні чи обмеженні волі особи; б) штрафи; в) конфіскація; г) покарання, що полягають в обмеженні інших прав та свобод» [9, с. 168].

За кримінальним законодавством Швейцарії «вчинення кримінально карного діяння передбачає три види покарання: позбавлення волі, штраф, суспільно корисні роботи» [10, с. 180].

У німецькому кримінальному законі, як відзначає Н. В. Басалюк, до основних видів покарань передбачено: «тюремне ув'язнення й штраф. Мінімальний термін тюремного ув'язнення становить 1 місяць, максимальний – 15 років. Штраф обраховується у денних ставках – доходу без вирахувань, який злочинець має чи може отримати у середньому за один день» [10, с. 179].

Доречно зауважити, що: «у зарубіжних державах штраф належить до найбільш розповсюджених видів покарання. Поширеність штрафу в законодавстві й судовій практиці, способи обчислення, розміри, підстави й умови застосування не були незмінними та визначалися в кінцевому підсумку соціально-економічними, політичними, кримінологічними й правовими чинниками конкретних історичних періодів» [11, с. 73], що варто враховувати і в процесі удосконалення національної кримінально-правової політики

Відтак, як бачимо, український законодавець, на відміну від європейського, передбачив у кримінальному законодавстві набагато ширше коло покарань, яке підлягає оптимізації. При цьому варто підтримати позицію, що здійснювати «вдосконалення законодавства щодо системи покарань в Україні потрібно комплексно. Так, окрім зарубіжного досвіду, для досягнення мети покарання і побудови відповідної системи покарань потребують глибокого наукового осмислення здобутки кримінологічної науки в частині впливу покарання на мотивацію злочинця... Також в межах подальшого впровадження в Україні принципу верховенства права існує потреба у відповідній ревізії системи покарань» [12, с. 200].

Відзначимо, що й вітчизняні «науковці неодноразово піддавали сумніву доцільність наявності в КК України аж дванадцяти видів покарань» [13, с. 76].

До прикладу, І. І. Митрофанов зазначає, що: «Систему покарань, передбачену статтею 51 КК України, не можна визнати досконалою, як з погляду теорії, так і складностей з позиції практики реалізації окремих видів покарань. У зв'язку з відсутністю матеріальної і технічної бази для

виконання арешту і виправних робіт... необхідно їх виключити з переліку покарань або ввести мораторій на їхнє виконання. Крім того, автором відзначається необхідність скасування всіх видів покарань для військово-вослужбовців, конфіскації майна, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу і виправних робіт у тому вигляді, в якому вони регулюються нормами КК України. Це пов'язано, перш за все, з тим, що Україна на сучасному етапі розвитку просто не має можливостей для забезпечення виконання в повному обсязі 12 видів покарань» [14, с. 198]. З огляду на це автором запропоновано: «1) скоротити кількість видів покарань у переліку, передбаченому ст. 51 КК України; 2) розробити і здійснити низку заходів, необхідних для зміни на законодавчому рівні кримінально-правового регулювання застосування видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі; 3) провести повномасштабну ревізію санкцію норм Особливої частини КК» [14, с. 198], що як наслідок призведе до депеналізації чи пеналізації окремих кримінальних правопорушень.

Цікавою є позиція О. П. Рябчинської, яка виокремлює «зовнішні та внутрішні фактори, що визначають необхідність здійснення певних кроків в аспекті оптимізації системи кримінальних покарань. Зовнішніми факторами можна визнати необхідність унесення змін у кримінальне законодавство України, викликану міжнародним співробітництвом України й визнанням її активним суб'єктом (учасником) міжнародного співтовариства у сфері запобігання поширенню транснаціональної та корупційної злочинності, торгівлі людьми й сексуальної експлуатації тощо» [15, с. 159]. До таких зовнішніх факторів видається за можливе віднести також позитивний зарубіжний досвід цивілізованих європейських держав у відповідній сфері, який необхідно запозичувати, що особливо актуально в умовах євроінтеграції України

«Внутрішні ж фактори зумовлені необхідністю підвищення рівня системи покарань через уключення до неї такої сукупності видів покарань, який дає змогу проводити помірковану та ефективну каральну політику про-тидії злочинності, у тому числі за рахунок зниження застосування позбавлення волі через застосування інших видів покарань. Такими факторами, зокрема, є такі: недоліки у правовому регулюванні окремих видів покарань, доведення їх низької ефективності або ж невідповідність соціально-економічному стану суспільства, а відтак і поступова втрата карально-виправного або запобіжного потенціалу; необхідність запровадження нових видів покарань, які відповідали б змінам соціальної реальності» [15, с. 160].

Відтак, у контексті аналізу внутрішніх факторів оптимізації системи покарань, слушною і такою, що заслуговує на підтримку, видається думка Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, яка вважає, що: «Існуюча сьогодні система покарань підлягає оптимізації, виходячи з принципу законності їх застосування та ефективності їх виконання» [16, с. 19].

Не лише в колах науковців та практиків спостерігаються дискусії з приводу оптимізації системи покарань, але й «ідею скорочення кількості покарань втілено і в Проекті нового КК України» [13, с. 77].

Окрім того, О. В. Острогляд, розмірковуючи над Концепцією наступного КК України, пропонує: «при формулюванні розділу «Покарання» враховувати неодноразово висловлені пропозиції щодо необхідності зміни видів покарання, що можуть бути застосовані до неповнолітніх, зокрема, в ракурсі діяльності органів пробації та розширення кола таких, що не пов'язані з позбавленням волі та реальних умов їх застосування» [17, с. 36], що заслуговує на підтримку.

Аналогічно варто переглянути систему покарань, яка передбачена для жінок. До прикладу, неодноразово порушувалося питання про доцільність застосування покарання у виді довічного позбавлення волі до жінок. Так А. В. Петракова, розмірковуючи над цим питанням, зазначає, що: «У всьому світі жінки становлять меншість серед тих, хто засуджений до довічного позбавлення волі. При цьому, на думку фахівців, серйозні насильницькі злочини жінки найчастіше скоюють через те, що самі неодноразово піддавалися насильству. Так, проведене психологами дослідження підтвердило, що майже 90% жінок, які відбувають покарання за вчинення насильницьких злочинів, були піддані насильству в ранньому дитинстві або юності. Саме вразливість жінок здебільшого є і причиною, і наслідком позбавлення їх волі. Обставини скоєння жінками злочинів, тяжкість заподіяної ними шкоди поряд із незначним ступенем небезпеки цих жінок для суспільства дають підстави стверджувати, що наявна система кримінально-правового впливу щодо них у низці випадків досить сувора й об'єктивно не обґрунтована» [18, с. 225]. У свою чергу Т. В. Продан додає, що: «В усьому світі наявність чи відсутність в країні засуджених жінок до довічного позбавлення волі є показником жорстокості суспільства. Скасування довічного позбавлення волі для жінок наблизить Україну в певній мірі до європейських цінностей прав людини, справедливості, гуманності та призведе до покращення іміджу країни на міжнародній арені» [19, с. 159], що потребує врахування при удосконаленні чинного кримінального законодавства.

Підсумовуючи, варто зазначити, що оптимізація системи покарань повинна реалізовуватися передусім шляхом скорочення кількості пока-

рань у системі, передбаченій кримінальним законодавством, на основі аналізу ступеня ефективності чи неефективності того чи іншого виду покарання. Відповідна оптимізація повинна здійснюватися з урахуванням позитивного досвіду правового регулювання інституту покарання у провідних європейських країнах, а також з огляду на особливості (фізіологічні, вікові тощо) суб'єктів, яким вони можуть призначатися.

1. Денисова Т. А. Ресурсні можливості кримінального та кримінально-виконавчого законодавства України. *Право та державне управління*. 2016. № 2 (23). С. 84-88.
2. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / за заг. ред. доктора філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. Харків: ВД «ШКОЛА», 2009. 1008 с.
3. Словник іноземних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1977. 776 с.
4. Яковець І. С. Загальнонауковий підхід до визначення категорії «оптимізація процесу виконання кримінальних покарань». *Питання боротьби зі злочинністю: збірник наукових праць*. 2013. Випуск 25. С. 149-159.
5. Митрофанов І. І. Про систему покарань можна говорити нескінченно. *Актуальні проблеми національного законодавства : зб. мат. всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (29 квітня 2016 року)*. Випуск 51. Кіровоград, 2016. С. 131–134.
6. В'юник М. В. Щодо питання оптимізації системи кримінальних покарань. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 8. С. 148-155.
7. Сташиш В. Основні новели нового Кримінального кодексу України. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2-3 (33-34). С. 612-626.
8. Михайліченко Т. О. Перелік основних видів покарань: питання до роздумів. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 17–19 жовт. 2019 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), А. П. Гетьман, Ю. В. Баулін та ін. Харків : Право, 2019. С. 304-309.*
9. Красницький І. В. Кримінальна відповідальність як інститут кримінального права Франції та України: порівняльний аналіз: Монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. 232 с.
10. Басалюк Н. В.. Система покарань за кримінальним законодавством Німеччини, Швейцарії, Франції. *Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 178-182.*

11. *Телефанко Б. М. Шляхи вдосконалення виконання покарання у вигляді штрафу та рецидивів кримінальних правопорушень. ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2020. Випуск 1 (45). С. 73-77.*
12. *Рибікова Г. В., Проскура Т. Б. Системи покарань за кримінальними кодексами деяких країн Європейського Союзу: порівняльно-правовий аналіз. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2018. № 4. С. 195-202.*
13. *Кримінальна політика у сфері покарань : навчальний посібник / Б.М. Головкін, В.О.Туляков, В.М. Бурдін та ін. ; тех. ред. Ю. Д. Батан ; за ред. Б. Головкіна, Г. Шмельцер. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 226 с.*
14. *Митрофанов І. І. Система покарань у механізмі реалізації кримінальної відповідальності. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2013. Вип. 5. С. 194-198.*
15. *Рябчинська О. П. Внутрішні фактори оптимізації системи покарань в Україні: думки науковців і практиків. Порівняльно-аналітичне право. 2014. № 7. С. 159-162.*
16. *Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Окремі міркування з приводу концептуальних питань наступного Кримінального кодексу України. Концептуальні засади реформування законодавства про кримінальну відповідальність: матеріали круглого столу. Івано-Франківськ, 2019. С. 18-21.*
17. *Острогляд О. В. Пропозиції, щодо розробки концепції наступного КК України. Концептуальні засади реформування законодавства про кримінальну відповідальність: матеріали круглого столу. Івано-Франківськ, 2019. С. 33-37*
18. *Петракова А. В. Доцільність застосування покарання у вигляді довічного позбавлення волі до жінок. Юридичний науковий електронний журнал. 2019. № 2. С. 224-226.*
19. *Продан Т.В. Доцільність покарання у виді довічного позбавлення волі для жінок. Теорія та практика сучасної юриспруденції: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 жовтня 2021 р.). Харків, 2021. С. 158-160.*

МЕРГЕЛЬ Микола. Оптимізація системи покарань України

У науковій статті досліджується питання оптимізації системи покарань в Україні. Окрема увага звертається на низький рівень ефективності окремих видів покарань, що дозволяє заявляти про необхідність удосконалення інституту покарання в Україні, зокрема, шляхом оптимізації системи покарань. З огляду на проаналізовані тлумачення поняття «оптимізації» встановлено, що інститу-

ту покарання доречно розглядати як процес приведення його до найкращого (оптимального) стану.

Наголошено, що досягти якісних результатів оптимізації інституту покарання можливо лише шляхом комплексного втілення у життя цього процесу. Відтак оптимізація інституту покарання повинна здійснюватися на рівні його законодавчого закріплення; на рівні призначення; на рівні його виконання-відбування.

Відзначено, що оптимізацію інституту покарання у національному законодавстві слід здійснювати з урахуванням позитивного досвіду правового регулювання інституту покарання у зарубіжних країнах. Така оптимізація передусім повинна торкнутися системи покарань, та повинна реалізовуватися шляхом скорочення її елементів.

Найбільше уваги зосереджено на аналізі кримінального законодавства провідних європейських країн, яке визначає систему покарань, а також на дослідженні позицій українських вчених щодо потенційної оптимізації національної системи покарань України.

Зроблено висновок, що оптимізація системи покарань повинна здійснюватися не лише із запозиченням позитивного досвіду правового регулювання інституту покарання у провідних європейських країнах, а також з урахуванням особливостей (фізіологічних, вікових тощо) суб'єктів, яким вони можуть призначатися.

Ключові слова: оптимізація, покарання, система покарань, кримінальне законодавство, (де)пеналізація.

MERHEL Mykola. Optimization Of The Penalties System Of Ukraine

The scientific article examines the issue of optimization of the penal system in Ukraine. Particular attention is paid to the low level of effectiveness of certain types of punishments, which allows us to declare the need to improve the institution of punishment in Ukraine, in particular, by optimizing the system of punishments.

In view of the analyzed interpretations of the concept of «optimization», it was established that it is appropriate to consider the institution of punishment as a process of bringing it to the best (optimal) state.

It is emphasized that it is possible to achieve qualitative results of the optimization of the institution of punishment only through the comprehensive implementation of this process. Therefore, the optimization of the institution of punishment should be carried out at the level of its legislative consolidation; at the destination level; at the level of its performance.

It was noted that optimization of the institution of punishment in national legislation should be carried out taking into account the positive experience of legal regulation of the institution of punishment in foreign countries. Such optimization should primarily affect the system of punishments, and should be implemented by reducing its elements.

Most of the attention is focused on the analysis of the criminal legislation of the leading European countries, which defines the punishment system, as well as on the

study of the positions of Ukrainian scientists regarding the potential optimization of the national punishment system of Ukraine.

It was concluded that the optimization of the punishment system should be carried out not only by borrowing the positive experience of the legal regulation of the institution of punishment in leading European countries, but also by taking into account the characteristics (physiological, age, etc.) of the subjects to whom they may be prescribed.

Keywords: optimization, punishment, punishment system, criminal legislation, (de)penalization.